

Kurt Kotouč

Kurt Kotouč

Praha

Česká republika

Rozhovor pořídila: Pavla Neuner

Období vzniku rozhovoru: říjen 2004

Kurt Kotouč žije v malém pražském bytě v příjemné čtvrti nedaleko centra města. Pan Kotouč je velmi elegantní a přátelský pán, který působí klidným a sečtělým dojmem. Rozhovor jsme vedli v pokoji, jehož jednu stěnu tvoří knihovna, ve které lze nalézt mnoho svazků zaměřených na výtvarné umění.

[Rodina](#)

[Dětství](#)

[Za války](#)

[V Terezíně](#)

[Transport do tábora](#)

[Po válce](#)

Rodina

Dědeček z otcovy strany se jmenoval Leopold Kotouč. Ze židovské rodiny nepocházel. Živil se jako horník. Babičku poznal v Oslavanech, což je obec nedaleko Brna, která byla známa svými uranovými doly a kam dojížděl za prací. Tenkrát horník nebyl takový proletář, jak ho později vybarvila socialistická literatura, ve skutečnosti měl zaměstnání a plat, takže je dost možné, že byl babičce rovnocenným partnerem. Nelze ovšem hovořit o bohatství. Dědečka jsem vůbec neznal, zemřel v Oslavanech ve třicátých letech.

Babička z otcovy strany se jmenovala Johana Maria Kotoučová, rozená Hanslová v roce 1862 v Oslavanech. Její otec byl Salamon Hansl. Babička pocházela sice ze židovské, ale nepobožné rodiny a sama pobožná nebyla. Babička byla obyčejná žena. Po smrti manžela se s dcerou přistěhovala do Brna. Měl jsem ji rád, ale můj kontakt s ní už byl minimální. Pamatuji si ji jako nemluvnou, do sebe uzavřenou, přiměřeně věku nemocnou paní. Myslím, že babička žádné sourozence neměla.

Dědeček z matčiny strany se jmenoval Alois Senský. Pocházel z Ivančic, což je městečko na jižní Moravě, kde bývala židovská obec a kde lze nalézt krásný romantický židovský hřbitov, který je zajímavý tím, že neleží v rovině, ale rozprostírá se do kopce. Děda měl středoškolské vzdělání. Bydleli s babičkou v Mohelnu, což tenkrát byla poměrně velká česká vesnice asi s dvěma tisícovkami obyvatel. Dědeček tu měl svůj kvelb se smíšeným zbožím, kde se prodávaly potraviny a cukroví, ale i biče, boty a hadice. Pamatuji si, jak někdo přišel, že potřebuje boty, a dědeček mu položil nohu na papír a obkreslil mu ji kvůli velikosti. Pak mu ty boty přivezl z Třebíče, kam jezdil nakupovat zboží. Z Mohelna jezdil starý rozhrkaný autobus do Kralic, kde byla nejbližší dráha. Když dědeček jezdil pro zboží, bral si žebříňák. Na vesnici to fungovalo tak, že obchodník lidem sloužil za

halířové zisky. O svátcích se prodávalo stejně jako o všední den. Rozdíl byl jen v tom, že se svátek sice formálně ctil a krám byl zavřený, ale když někdo něco nutně potřeboval, tak přišel zadem. Pamatuji si, jak jsme seděli zrovna u nedělního oběda a najednou se ozvalo bouchání na dveře a dědeček byl rozmrzelý, že ho někdo ruší u oběda, ale vstal a šel prodat potřebné zboží. V rodině panovala kázeň, děda byl přísný, ale poctivý pán.

Dědeček byl vzdělaný člověk a také celá léta dělal školského konšela v místní obecní radě, kde měl na starosti vzdělávání. Ve dvou obdobích byl dokonce zvolen starostou obce. Tenkrát se žáci v odborné škole učili psát krasopisem, kurentem, což je písmo odlišné od latinky. Dává mnoho možností kaligrafického provedení. Za dědou lidé z Mohelna chodili, když třeba potřebovali pomoc s nějakou žádostí. A dopis, zvláště německý, který dědeček napsal kurentem, lze označit za grafické dílo. Byla to ukázka elegantního a kulturního projevu.

Dědeček měl bratra Jakuba a myslím, že ještě bratra Simona. Tato větev Senských provozovala druhý obchod se smíšeným zbožím, který v Mohelnu byl. Jakub si vzal za manželku nežidovku a měli spolu hodně dětí, z nichž většina se provdala nebo oženila s nežidovskými partnery, takže holocaustu ušli. Pouze Jakubova dcera Cili si vybrala manžela židovského. Měli spolu syna Felixe, který byl deportován do Terezína a pak do Osvětimi. Zázrakem to všechno přežil. Jakub zemřel ještě před válkou.

Dědeček zemřel už v roce 1934 a je pohřben na židovském hřbitově v Ivančicích.

Babička z matčiny strany se jmenovala Josefina Senská a narodila se v Miroslavi v roce 1875. Miroslav byla velká obec v pohraničí na jižní Moravě, kde převládala německá menšina. Historie Miroslavi sahá až do 13. století, kdy se tam u původního středověkého osídlení usadila židovská komunita, takže jedno z nejstarších osídlení tohoto kraje je židovské. V Miroslavi bývala ješiva i synagoga. V roce 1938 Miroslav zabrali Němci, stejně jako Sudety, a vyhnali všechno neněmecké obyvatelstvo, na prvním místě Židy. Ale z dětství si pamatuji, že tam byla celá židovská ulice, kterou přišlo k synagoze. Miroslav ležela v německém pohraničí a je známější pod německým názvem Misslitz.

Babička pocházela z rodiny Steckerlů. Mluvila sice plyně česky, stejně jako děda, ale jejím rodným jazykem byla němčina. Prarodiče žili ve vědomí existující židovské tradice, která ale nebyla doprovázena žádnými rituály. Byli věřící a myslím si, že asi chodili na velké svátky do synagogy. Košer se ale u nich nevařilo.

Babička měla mladší sestru Elsu, která se narodila v roce 1890. Nebyla provdaná. Přišla transportem v roce 1942 do Terezína a o dva roky později byla zavražděna v Osvětimi. Elsa se v Terezíně uplatnila jako zdravotní sestra, takže měla asi nějakou střední zdravotní školu. Pak měla babička ještě bratra Karla, o kterém vím, že byl v první světové válce v rakousko-uherské armádě a že byl vyučený řezník. Za okolností, jež neznám, se mu podařilo před nacisty utéct do Vídně a následně pak do Londýna.

Můj tatínek se jmenoval Otto Kotouč, narodil se v roce 1895 v Oslavanech. Tatínek pravděpodobně vystudoval střední školu. Je také možné, že se vyučil tkalcem, protože textilu skutečně skvěle rozuměl. Bylo mu devatenáct let, když v roce 1914 vypukla první světová válka, takže nastoupil do rakousko-uherské armády. Nevím, kde přesně sloužil, ale byl střelen do nohy na italské frontě. O

válce příliš nemluvil. Po sňatku s maminkou se přestěhovali do Brna, kde otec obchodoval s textilem. V Brně bylo hodně textilních továren produkujících mnoho ještě zpracovatelného textilního odpadu. Můj otec tento odpad vykupoval a dále zpracovával. Textilní zbytky se rozplétaly a dále zpracovávaly podle druhu textilu. Příliš úspěšný ve svém obchodování otec nebyl, protože vím, že jednu dobu byla firma úplně zrušená. Domnívám se, že se spíš jen pokoušel uplatnit.

Maminka se jmenovala Stella Kotoučová, rozená Senská, v Mohelnu 1902. Vysokou školu sice neměla, ale na svou dobu to byla vzdělaná žena. Maminka po obecné škole navštěvovala ještě střední dívčí školu, což byla německá škola v Brně, kde se vyučovaly předměty od matematiky a češtiny, až po vaření. Po sňatku s tátou zůstala maminka v domácnosti, ale pomáhala tatínkovi s firmou.

Maminka měla čtyři sourozence, bratry Huga, Bedřicha a Hanuše a sestru Gretu. Teta Greta byla rozená v roce 1907 v Mohelnu. Teta byla vyhlášenou krasavicí, které se dvořilo mnoho mužů, ona ale zůstala svobodná. Ucházeli se o ní i jeden můj učitel, takže jsem měl díky tomu ve škole protekci. Teta Greta měla i nabídku od jednoho bohatého brněnského kožešníka, jmenoval se Piowaty. Chtěl, aby se za něho provdala, říkal jí, že už má všechno zařízené, že spolu odjedou do Kanady a budou se mít krásně. Teta ale nemohla opustit svou matku, a tak zůstala a zahynula.

Hugo se narodil v Mohelnu v roce 1896. Byl v Miroslavi v učení, dědeček měl zřejmě v úmyslu udělat z něj svého nástupce. V Miroslavi se ale Hugo zamiloval do jakési slečny, která pocházela z velmi bohaté rodiny. Dával jí dárky, kupoval šperky a obletoval ji. Bohužel kupoval věci, na které neměl peníze a na které si tudíž půjčil z pokladny podniku, kde byl v učení. Pak je nemohl vrátit. Báł se k tomu přiznat a tak se zastřelil. Stalo se to ještě před první světovou válkou.

Bedřich se narodil v Mohelnu v roce 1899, vystudoval vysokou školu a stal se z něj stavební inženýr. On sám byl trochu dobrodruh. Když začala první světová válka, byl v rakousko-uherské armádě důstojníkem. Ve válce onemocněl malárií a vypadaly mu pak všechny vlasy a neměl na těle jediný chlup. Vždycky na toto téma vtipkoval, říkal, že to byl důvod jeho společenského úspěchu, protože když někam přišel, všichni si všimli jeho zcela holé hlavy. Jako stavební inženýr se po první světové válce dostal na Slovensko, kde se zamiloval do bigotní katoličky Katky. Bedřich byl ale tak šikovný, že ačkoliv byla Katka řeholnice, navázal s ní známost, což její rodina ale nemínila podporovat. Katka pocházela z jižního Slovenska z města Modrý Kamen při hranicích s Maďarskem, z bohaté selské rodiny. Kromě toho Bedřich byl Žid a pro ně nula. Nakonec se vzali někdy začátkem druhé světové války. Měli spolu dvě děti a žili v Banské Bystrici. Ona zůstala katoličkou a chodila do kostela, strýc se pokřtít nenechal, ale fungovalo jim to. Když v roce 1944 začaly deportace, tak se strýc nějakou dobu schovával u známých v horách. Po válce jsem za ním asi třikrát přijel na návštěvu. Po komunistickém převratu se situace s jejími rodiči najednou zcela obrátila a z bohatých sedláků se stali kulaci, kterým všechno vzali. Bedřich zemřel v roce 1967, Katka nedávno.

Hanuš se narodil v roce 1910 v Mohelnu. Vychodil textilní průmyslovku a stal se z něj odborník na textil. Za ženu si vzal sudetskou Němku jménem Margareta, díky které byl transportován do Terezína až v roce 1945. Měli spolu syna Petra, který se narodil v roce 1939. V roce 1948 emigrovali. Hanuš byl poměrně vyhlášený textilní odborník a nějací dva britští podnikatelé, kteří v Čechách nakupovali textilní stroje s úmyslem zahájit výrobu v tehdejší Rhodesii, se na něj obrátili se žádostí, aby jim vybral spolehlivé zařízení a koupil zorganizoval. Pak mu řekli, že by ho do toho

podniku chtěli vzít také. Strýc se obával, že by to nebylo možné, protože po komunistickém převratu nemohl nikdo svobodně odjet. A oni tehdy řekli strýcovi - podívejte se, na nás mají zájem, protože tady nakupujeme strojní zařízení a protože od nás budou mít další zakázky. A bleskově zařídili Hanušovi, Margaretě i mému bratranci pasy a povolení vycestovat. Hanuš s rodinou pak tedy odjel do Rhodesie a strýc se tam stal vedoucím textilní továrny a snad se později i osamostatnil. Pak se však z Rhodesie stal totalitní stát Zimbabwe, kde vyháněli bělochy a zabírali jim půdu a majetek. V roce 1967 strýc zemřel a teta se po několika letech přestěhovala za synem do Londýna. Petr už měl svého syna jménem Tomy, který je dnes v Londýně profesorem. Petr zemřel před rokem.

Tatínek měl sestru Marii, narodila se v roce 1890. Někdy ve třicátých letech zemřel dědeček a babička se s tetou Marií přestěhovaly z Oslavan do Brna. Žili spolu a obě pomáhaly otci, který vždy do nějakého skladu přivezl z továrny textilní odstřížky a ony je rozplétaly. Vzpomínám si, že poslední sklad měl v boudě, která stála ve dvoře domu v Bratislavské ulici. Tetu jsem měl velmi rád a ona milovala mě, byl jsem takový rozmazlený hezounek, filmově hezké dítě. Ona se nade mnou rozplývala a pořád mi chtěla něco dávat a povídat si se mnou. Měla nějaké problémy s hormony, což se projevovalo její otylostí. Asi kvůli tomu se nikdy neprovdala. Vlastní rodinu tedy neměla a tím spíš přilnula k mému otci. S mojí maminkou byli kamarádky. Marie nebyla vůbec pobožná.

Dětství

Můj bratr Hanuš se narodil v roce 1924 v Brně. Před válkou začal studovat střední průmyslovou školu, ale poslední dva roky mohl dostudovat až po válce. Bratr měl ještě bar-micvah, kterou pořádali příbuzní Steckerlové v Miroslavi.

Brno bylo druhé hlavní město, hned po Praze. Žilo zde kolem 300 tisíc obyvatel. Skoro třetinu obyvatel Brna tvořila německá menšina, což ale nebylo do roku 1938 znát. Česko-německou problematiku jsme do té doby nevnímali. Pro mě jako malého chlapce to šílené německé národní uvědomění, které se mimo jiné projevovalo bílými podkolenkami a krátkými koženými kalhotami, přišlo jako blesk z čistého nebe. Celkově vzato bylo staré Brno průmyslovým městem plné textilních továren.

Nedokážu říci, jak silná byla v Brně židovská komunita. V Brně byli asi tři synagogy. Židovský život tam existoval, ale spíš na asimilované nenáboženské úrovni. Nikdy jsem tam nepotkal osoby s pejzy a v kaftanech. Pamatuji si na kavárnu Esplanade, která byla známa jako židovská. Naše rodina se židovského komunitního života vůbec nezúčastňovala. Jako dítě jsem o židovství neměl žádné velké povědomí. To přišlo až po roce 1940, kdy nastala doba omezení a restrikcí. Až do této doby nemůžu říct, že bych někdy zažil nějaké projevy antisemitismu. Do synagogy jsme pravidelně nechodili, jen rodiče občas na velké svátky a spíš kvůli příbuzným. Svátky jsme doma nedrželi a ani košer kuchyni. Rodiče nás židovsky nevychovávali. Tatínek byl židovského původu po své mamince, ale vůbec nebyl pobožný, stejně jako maminka. Maminka ale ještě uměla trochu psát hebrejsky, jak se tomu v dětství naučila. Jestliže rodiče dodržovali nějaké zvyky, bylo to z úcty k rodičům. Doma jsme slavili Vánoce, měli jsme stromeček i dárky pod ním a všechno, co k tomu patřilo.

Myslím, že jsme žili v poměrně chudobě. Bydleli jsme ve starém činžáku v podnájmu ve dvoupokojovém bytě s kuchyní a předsíní, bez koupelny. K domu patřila malá zahrádka s altánkem, kterou jsme měli v pronájmu. V bytě bylo všechno jen základní až primitivní. Pamatuji si, jak mě maminka jako malé dítě ještě koupala v kuchyni v neckách. V jednom maličkatém pokoji jsme byli s bratrem a v druhém žila matka s otcem. Měli tam postel, noční stolky a starodávné skříně a maminčin toaletní stolek. My jsme s bratrem měli každý svou postel, u nás taky byl otcův psací a pracovní stůl. Když přišla nějaká návštěva, odbývalo se to v kuchyni. V kuchyni se vařilo na kamnech, topilo se uhlím nebo dřevem, což se nosilo ze sklepa. Měli jsme tekoucí studenou vodu a elektřinu. V pokojích byly na zemi parkety a v kuchyni dřevěná prkna. Stěny byly zdobeně vymalované. Rodiče pocházeli oba z venkova, byly ve městě nováčky a tak se nějak přizpůsobovali městskému životu, takže nelze hovořit o tom, že bychom doma měli nějaký hodnotný obraz či jiný druh umění.

Vzhledem k brněnské početné německé menšině bylo důležité dobře ovládat němčinu. A moji rodiče uměli německy nejenom dobře, ale stejně perfektně jako česky. Když otec vedl obchodní korespondenci, psal česky nebo německy podle toho, o jakou se jednalo firmu. Rodiče měli kancelář doma a když otec mamince diktoval obchodní dopis, slyšel jsem, jako střídavě a bezděčně přecházeli z češtiny do němčiny a zase zpět. Otec měl vzhledem ke svému obchodování poměrně dost přátel a známých. Na návštěvu k nám jezdili a chodili také příbuzní. Moji rodiče nedělali v lidech nikdy rozdíly mezi Židy a nežidy.

Chodil jsem do české obecné školy v Brně na Mendlově náměstí. Škola byla z podstatné části zaplněna syny brněnského proletariátu. Školní docházka byla samozřejmě povinná. Rodiče cikánů nebo cirkusáků zákon obcházel tím, že své ratolesti poslali do školy až koncem školního roku, aby dítě dostalo vysvědčení. Třebaže měli pětky nebo propadli, byl to před úřady doklad o školní docházce. Pamatuji si groteskní scény, když přišel nějaký cirkusák a honil učitele s bičem, protože nechtěl dát synovi vysvědčení. Ve škole bylo Židů jen minimálně. Byli jsme výjimky, protože jsme s ostatními nechodili do hodin náboženství. Vzpomínám si, že ve 4. nebo 5. třídě tam učil náboženství mladý a elegantní katecheta. Jednou si mě zavolal a požádal mě, abych k němu přišel na návštěvu. Bydlel v jezuitském klášteře, pro mne to byl obrovský zážitek, protože jezuité byli bohatý řád. Po vstupu do kláštera jsem procházel chodbou s nádherným vysokým kobercem a pak jsem zaklepal na učitelovi dveře. V místnosti byla krásná vitrína, postel a stoleček, všechno velmi elegantní. A on mi pak říká - poslechni, nemáte doma nějaké staré hebrejské knihy? Já jsem odpověděl, že nevíím. On řekl, že by ho to moc zajímalo, že by si rád nějakou přečetl. Přišel jsem domů a vyprávěl jsem to mamince a ona říkala, že žádné hebrejské knihy doma nemáme. A já jsem jí říkal, že bych jí ale pro pana učitele potřeboval, tak maminka pak, asi u babičky, sehnala knížečku, kterou jsem pak panu katechetovi donesl.

Za války

V roce 1941 jsem dokončil obecnou školu a měl jsem postoupit na gymnázium Na Poříčí, avšak to už nebylo možné. Začal jsem tedy navštěvovat koedukované Spolkové židovské reálné gymnázium. V celé republice byly jen dvě, v Praze a Brně. Němci sice povolili výuku, nicméně škola vydávala vysvědčení, na kterém bylo uvedeno: Toto vysvědčení nemá platnost vysvědčení veřejných škol. Před válkou škola neměla ani dost židovských kantorů pro výuku, protože židovská komunita už byla emancipovaná a asimilovaná. Když ale školy musely opustit nejen žáci, ale i kantoři, zažilo

naše židovské gymnázium na krátký čas renesanci. Škola se stala posledním působištěm řady židovských pedagogů, kteří jinde už nesměli vyučovat, mezi nimi byli sociolog PhDr. Bruno Zwicker, předtím asistent na filozofické fakultě brněnské Masarykovy univerzity, Valtr Eisinger, původně profesor na gymnáziích v Kyjově a Orlově, Otto Ungar, Arnošt Gerad a jiní. Všechno už ale probíhalo ve velké nervozitě a obavách, takže i naše kázeň a snaha učit se polevila. V květnu 1941 nacisté gymnázium zabavili jeho budovu, takže vyučování definitivně skončilo. Židovská náboženská obec se nějakou dobu pokoušela organizovat jakési improvizované vyučování v ulici V aleji, kde obec sídlila. V té době jsem ještě chodil na angličtinu k paní Štefi Fišerové.

V páté třídě jsem byl s obecnou školou na zájezdě v Tatrách. Tenkrát byly takovéto školní výlety poměrně vzácné. Měli jsme ale podnikavého pana učitele, který výlety organizoval. Jmenoval se Novotný a vyučoval český jazyk, který jsem si díky němu oblíbil. Jinak jsem volný čas trávil typicky s kamarády. V létě jsme se koupali ve Svatce, v zimě jsme sáňkovali na Kraví hoře. Chodili jsme do parku blízko našeho bytu, tenkrát se mu říkalo Obilňák, bylo to divoké místo zarostlé bezovými a jinými keři. Stály tam různé prolejačky a tajemná místa, kde jsme si hráli, stříleli z praku nebo dělali jiné lumpárny. To všechno ale jen do roku 1940.

O prázdninách jsem nejraději jezdil k prarodičům do Mohelna. Vedle obce protékají dvě řeky, Jihlavka a Oslava. Příroda je tam romantická a krásná. Bratr navštívil častěji než já i příbuzné v Miroslavi, kde mně se ale tolik nelíbilo. Panoval tam totiž přísný řád a já neměl takovou volnost, abych se třeba mohl sebrat a utíkat do lesa. V Mohelně byla krásná příroda a měl jsem to tam moc rád. U domu byla poměrně velká zahrada, kde nebyly žádné záhonky, ale jen ovocné stromy. Po dědově smrti se babička přestěhovala do jiného malého domu, kde pak žila až do své deportace.

Od roku 1939 se Brno se svou mocnou německou menšinou začalo hemžit dirndly a stoupenci henleinovských organizací. Cesta do školy podél špilberského svahu se náhle stala nebezpečnou, číhali tam výrostci z Hitlerjugend, jimž jsme se nesměli bránit jinak než ponižujícím útekem. Nebylo by to víc než dobrodružství, kdybychom my, židovské děti, mohly sdílet tyto události s nežidovskými přáteli jako společný osud. Museli jsme se však vzdát svých kamarádů a uzavírat nová, jakási sebezáchovná přátelství s židovskými chlapci, zaměnit přirozené vztahy za sblížení vyvržených. Pamatuji si také, jak jsem šel navštívit kamaráda. Úzkou štěrbinou pootevřela dveře jeho matka: „Není doma!“ Totéž se opakovalo další den, později mi teprve jakýsi vnitřní pocit prozradil, že můj přítel není doma pro mne, protože jsem Žid. Vrátil jsem se domů a ze studu se s tím nikomu ani nesvěřil. Jindy jsem na ulici potkal svého oblíbeného učitele, který kdysi chválil mého bratra Hanuše i mne za dobrý prospěch. Na klopu měl odznak Národního souručenství a říkal: „Já jsem věděl, že to s Židama nemůže jinak dopadnout...“ Jindy mne na mohelské stepi zaskočila skupina výrostků. Zkroutili mi ruku za záda a jeden se zeptal: „Víš, kam patříš Žide?“ Kdosi šel náhodou kolem, a tak jsem byl propuštěn. Doma mne otec varoval, abych tam už nechodil. S hořkostí jsem si uvědomil, že mi nemůže pomoci.

V Brně byl vzestup nacismu a pronásledování Židů prudší, než v některých jiných oblastech. Na sklonku roku 1940 vtrhlo do našeho bytu poprvé Gestapo. Dva muži vyhazovali obsah skříní doprostřed pokoje. Některé věci, prádlo, svetry, musela matka skládat do kufrů, které byly nakonec zapečetěny. Muž vulgární tváře prohlašoval: „Das wird alles für die NSDAP gut sein! Wir sind nicht eure republikanische Polizei!“ [To všechno se bude NSDAP hodit! My nejsme vaše republikánská policie!] Otec musel druhý den jít i s kufry do budovy právnické fakulty, proměněné v sídlo

brněnského gestapa. Prožili jsme dva dny úzkosti, ale otec se tentokrát ještě vrátil, dokonce i se zabavenými věcmi. Přála mu náhoda, vyšetřující úředník gestapa s ním kdysi byl na frontě první světové války a propustil ho proto zpět domů. Zanedlouho poté jsme museli opustit náš byt na Falkensteinerově ulici. V roce 1941 jsme byli donuceni sestěhovat se s dvěma jinými židovskými rodinami do společného třípokojevého bytu velkého činžovního domu u brněnského parku Koliště. Před očima se mi vybavuje pestrý kaleidoskop obyvatel bytu, stísněných v malém prostoru, zmenšeném ještě všelijakými neužitečnými předměty, s nimiž se jejich majitelé nechtěli rozloučit. Byla to společnost groteskně nesourodá, lidé o sebe zakopávali ve ztemnělém, kafkovském prostředí, chtěli si však zachovat jakousi důstojnost, alespoň ve vnějších konvencích. I tento byt přepadli v srpnu roku 1941 gestapáci. V panice jsem vyhodil z okna na ulici máslo, kdesi s námahou rodiči opatřené. Patřil nám nejzazší pokoj, zprvu k nám doléhaly jen hlasy toho komanda, pak se opakoval výjev, který jsem znal už z Falkensteinerovy ulice. Při této razii byli oba moji rodiče a také Weinsteinovi, emigranti z Vídně, předvoláni na Gestapo. Weinsteinovi se později z výsledku vrátili a mlčeli o tom, co prožili. Naše rodiče však uvěznili – otce v Kounicových kolejích a matku v trestnici na Cejlu. Podivuhodnou náhodou jsme otce ještě několikrát na zlomek chvíle uviděli. Do kolejí bylo povoleno přinášet jednou týdně čisté prádlo. Přitom bratr jednou otce zahlédl za oknem vězeňské budovy. Pokusili jsme se pak pravidelně v tutéž denní dobu chodit kolem Kounicových kolejí a otec opravdu někdy opatrně vyhlédl za okenním sklem. Po krátkém čase byli však rodiče deportováni do koncentračních táborů. V roce 1942 byli oba zavražděni v Osvětimi, když matka předtím byla ještě vězněna v Ravensbrücku.

O smrti svých rodičů jsme ale s bratrem v té době nevěděli. Zůstali jsme prakticky sami, mně bylo dvanáct a bratrovi sedmnáct. V Brně už z našich příbuzných žila jen otcova maminka a sestra, avšak babičce bylo přes osmdesát let a teta byla chronicky nemocná. Byly obě zcela bezmocné a v roce 1942 byly zavražděny v Treblince a Rejowieci [Polsko]. Dostali jsme povolení odstěhovat se k rodině do Mohelna. Těšil jsem se na únik z hrozného brněnského prostředí, ale v Mohelnu nebylo lépe. Skoro jsme nevycházeli na ulici – na vesnici byl náš osud ve své ojedinelosti ještě přízračnější, žlutá hvězda na oděvu potupnější. Byli jsme zařazeni do transportu odcházejícího z Třebíče. Přítel naší rodiny, sedlák Rudolf Mohelský, odvezl v květnu 1942 koňským potahem babičku, tetu, bratra a mne i s našimi padesátikilovými zavazadly do Třebíče. Byl krásný jarní den. V třebíčské škole, shromaždišti transportů, nás proměnili v lágrová čísla. Ve vlaku jsme byli s babičkou Josefinou a tetou Gretou naposledy spolu, protože po příjezdu do Terezína jsme od nich byli v tzv. šlojzce odděleni. [šlojzka: z německého Schleusse – stavidlo. Tak se říkalo místu, kde se přijímaly a odkud se odbavovaly transporty] Ani jsme tehdy nevěděli, kdy přesně je odvěkli dál na východ. Šli do Treblinky a Majdanku, kde byly zavražděny.

V Terezíně

V Terezíně jsem byl umístěn do Sudetských kasáren, bratr byl jinde. Vycházení z kasáren a pohyb v ulicích ghetta byl povolen až od 6. července 1942. [Civilní obyvatelstvo Terezína opustilo až počátkem července 1942 a celé město se tak stalo koncentračním táborem] To byla pro mne velmi špatná doba, protože jsem tam nikoho neměl a neznal a nevěděl jsem vůbec nic o rodičích, bratrovi ani o babičce a tetě. Vzpomínám si, že když se ta kasárna otevřela, vyběhl jsem s celým davem z brány, každý hledal, kde má své příbuzné.

Bratr pracoval postupně na několika místech. Jednu dobu dělal v dezinfekční skupině, která používala velmi nebezpečný plyn, myslím že se jmenoval Ventox. Po jistou dobu pracoval v kuchyni jako pomocník, takže se mohl alespoň trochu lépe najíst.

Když život v ghettu začala organizovat židovská samospráva, měl jsem štěstí, protože jsem se dostal do L-417. Byla to budova někdejší terezínské školy, kde bylo deset tzv. heimů – chlapeckých domovů. Každý domov měl svou místnost, své vychovatele, kterým jsme říkali madrichim [hebrejsky vedoucí], své číslo a své jméno. Já jsem byl v „jedničce“. Těch několik desítek chlapců kolem třinácti let, kteří se na „jedničce“ sešli, vytvořilo specifické společenství, odlišné od ostatních domovů v budově. Rozhodující pro tuto odlišnost byl věkový rozdíl. S výjimkou domova pět jsme byli jediní, kdož dosáhli kritického času dospívání. Na počátku okupace jsme již byli příliš odrostlí, než abychom se mohli uzavřít do dětského mikrosvěta. Naopak, všechny tyto události urychlily proces dospívání, alespoň po stránce duševní. Byli jsme svědky vyvrácení našich domovů, bezmoci svých rodičů. Označení hvězdami a transportními čísly, v karanténách a šlojzkách, spatřili jsme pád konvencí, vroucnost i křehkost a pomíjivost lidských vztahů, nezištnost i obnažené sobectví, naslouchali chrapotu lidí umírajících i dechu dvojic, které se fyzicky milovaly.

Takové nás zastihl náš madrich Valtr Eisinger, sám ještě velmi mladý, devětadvacetiletý. Byl to talentovaný začínající kantor, jemuž nebylo umožněno ověřit své schopnosti, vytríbit své představy o životě a světě a jenž, maje tolik co dělat ještě sám se sebou, chtěl nyní navíc pomoci nám. Milovali jsme v něm jeho zanícenou odvalu, jeho jistotu v tom vratkém lágrovém světě, kde Eisinger nekladal otázku přežití, ale prohlašoval: „Po válce se pokusím o doktorát!“ Byl nám blízký, protože jsme se mu mohli a chtěli někdy později v životě podobat, tomuto svému prima profesorovi, jenž vyprávěl o filozofii Mahátmá Gándhího, překládal básně, hrál fotbal, nastěhoval se na kavalec mezi nás, zpíval v Prodané nevěstě, měl nesmírně rád svou terezínskou ženu Věru. Vědomí společného osudu a osobnost Eisingera nám umožnily vytvořit společenství, zahrnující právě tak odchovance sirotčinců jako třeba syna vědce.

Naše společenství v domově jedna jsme nazvali „republika Škid“. Bylo to podle Eisingera, který nám vyprávěl o ruské knize „Republika Škid“, kterou měl moc rád. Všechny nás tím zaujal a chtěli jsme být škidovci. Škid je vlastně zkratka z ruského škola imeni Dostojevskeho, školy pro bezprizorné v porevolučním Petrohradě. Škid byl tajný. Na stěně našeho domova sice visel náš znak, kde byl vyryt název Škid, ale Eisinger nás poučil, abychom cizím lidem tento název vysvětlovali jako zkratku „Škola I.domov“. Byli jsme tedy republika a měli jsme vlastní samosprávu, která byla ustavena na slavnostním pátečním večeru 18. prosince 1942. Každý z nás měl podle svých schopností a zájmů něco na starosti. Členové samosprávy byli voleni, i já jsem jednu dobu působil jako její předseda. Pro Škid bylo příznačné, že to byl kolektiv, ve kterém si každý našel svoje místo. Nejpůsobivějším rysem Eisingerovy povahy byl jeho smysl pro toleranci. On sám pevně věřil v nové, sociálně spravedlivé uspořádání světa, ale nežádal, abychom mechanicky přejímali jeho přesvědčení. Tvrdil naopak, že by bylo předčasné, kdybychom si chtěli ve svých letech vytvořit vlastní názor, nejdříve je třeba hodně vědět a znát. To se projevovalo i v praxi, například pokud jde o přednáškovou činnost u nás na domově. Docházeli k nám lidé s nejrůznějšími názory. Pro Eisingera bylo jistě velmi nebezpečné organizovat takovou výchovu v koncentračním táboře, a ještě k tomu s vlajkou, hymnou a časopisem, který jsme „vydávali“. My jsme to tenkrát tak nechápali, pro nás to bylo dobrodružství, dávalo nám to iluzi volnosti.

Časopis Vedem byl výlučně záležitostí nás chlapců. Profesor Eisinger psal jen úvodníky, občas přispěl nějakým překladem z ruštiny. Vždycky v pátek večer jsme se sesedli kolem stolu anebo se rozmístili po kavalcích, prostě jak to šlo, a každý, kdo něco v tom týdnu napsal, předstoupil a přečetl svůj příspěvek. Časopis se nikdy nezveřejňoval jinak než při pravidelném pátečním předčítání. Po celé dva roky „vycházel“ každý pátek časopis Vedem zásluhou našeho redaktora, Petra Ginze. Petr se pro tuto práci skvěle hodil, měl pro ni všechny předpoklady, které si přinesl už z domova z Prahy. Petr byl nesmírně chytrý chlapec, byl o rok starší než my, měl dokonce zkušenosti s redigováním časopisu, myslím ještě z doby, kdy v Praze studoval. Časopisu věnoval všechnen svůj čas, celý týden, den po dni, pracoval na novém čísle. Byla to dřina, zvláště když jsme pak spolu ručně přepisovali veškeré příspěvky, které vymáhal, jak se dalo. Hartusil, obracel se ke svědomí škidovců, někdy popsal celé číslo sám pod různými jmény, jen aby zachránil situaci. Já jsem mezi kluky a občas i dospělými sháněl příspěvky, sem tam jsem sám něco napsal a staral se o takové organizační věci kolem. V časopise se obráží i život mnoha terezínských osobností, protože „jednička“ se v ghettu brzy stala dost známým místem. Proto tam pak občas chodili mnozí velmi pozoruhodní hosté jako byl Karel Poláček, Norbert Frýd, Hans Adler a jiné takové osobnosti, které nám přednášely nebo o něčem vyprávěly. Petr byl báječný kluk. Vidím ho dodnes, jak sedí na svém kavalci s nohama pod sebou a věčně něco kutí. Petr byl odvezen v září 1944 do Osvětimi, kde zahynul v plynové komoře.

Běžný den na L-417 vypadal tak, že denně odcházelo asi čtyřicet chlapců na různé práce v ghettu. Byli vybráni z obou nejstarších domovů, z jedničky a z pětky. Sám jsem chodil do práce od roku 1943. Nebyla nijak těžká, většinou jsme byli zaměstnáni na zelinářské zahradě v tzv. šancích – opevňovacím valu kolem Terezína. Měli jsme tam alespoň kousek přírody. Dohlížel na nás jen židovský zahradník, velmi sympatický mladík, kterému jsme říkali Mancí, ve skutečnosti se myslím jmenoval Manuel. Občas jsme si mohli ukrást nějaké rajče nebo kedlubnu. Zahradní parta byla ojedinělá i tím, že do práce musela pochodovat pár set metrů po „svobodné zemi“, dá-li se tak nazvat protektorátní silnice. V šest či sedm hodin ráno byl budíček, pak mytí pod pramínkem studené vody, úklid kavalců, rozdělení celodenních služeb - dozoru a úklidu v místnostech i chodbách, WC, na dvoře. Poté následovala snídaně a nástup. Všechny domovy nastoupily na schodiště a vedoucí L-417 Otík Klein přednesl něco na způsob denního rozkazu. Potom začalo vyučování, kterého se zúčastňovaly všechny děti z budovy. Z nedostatku místa probíhalo i na jednotlivých domovech, ale hlavně na půdě, kde nehrozilo takové nebezpečí vpádu SS. Kdekoliv se vyučovalo, měl vždy některý chlapec strážní službu. Každá třída uměla v případě kontroly esesáků ihned předstírat nějakou činnost, třeba úklid.

Z osmi nebo deseti učitelů byli jen dva nebo tři profesionálními pedagogy. Nebyly žádné školní pomůcky a do tříd bylo často třeba sdružovat děti trochu rozdílného věku a velmi různé předchozí průpravy. Učitelé přesto o určitý systém usilovali, vzájemně se radili na tzv. pedagogických radách. Vyučovalo se asi tři až čtyři hodiny denně. Ještě dnes si pamatuji na matematiku, dějepis a zeměpis. „Nepovinná“ byla hebrejšтина. Systém byl vytvářen nejen vyučováním, ale celodenním soužitím chlapců s učiteli a vychovateli. Jeho účinnost jsem si uvědomil po návratu z koncentráku, když jsem se zase ocitl v normální škole. Skutečně jsem vlastně nebyl vůbec pozadu.

Po výpravě s esšálkem na oběd, který bylo potřeba si vystát ve frontě před kuchyní v Hamburských kasárnách, následovalo ještě opakování probrané látky, to už ovšem bez účasti učitelů. Opravdové volno nastalo v pozdním odpolední před večeří, zhruba mezi čtvrtou a šestou hodinou. Řada dětí

měla v Terezíně ještě rodiče nebo nějaké příbuzné, a tak je v té době běžela navštívit do různých kasáren. Po večeři se domovy staly víceméně uzavřenými světy, v nichž se děti před spaním bavily podle svého věku a schopností vychovatele. My starší jsme „ponocovali“. Zhlédli jsme i ta proslulá terezínská půdní představení - kabarety, divadla, recitace, koncerty. Také si pamatuji na výpravy, kde jsme po setmění chodili krást uhlí, jednou jsem na to málem doplatil, protože jsem nemohl vylézt zpátky z jakéhosi sklepa. Na kavalcích se pak po večerce, vyhlášené ve 22 hodin, ještě dlouho povídalo, až nakonec i poslední vytrvalci usnuli únavou. Byly to kouzelné chvíle, když se už zhaslo, povídali jsme si z kavalce na kavalec. Eisinger byl skvělý vypravěč, byli bychom ho poslouchali celé hodiny. Je potřeba vysvětlit, že to nebylo obvyklé, aby vychovatel bydlel přímo na domově. Vychovatelé měli v L-417 svou zvláštní místnost. Už sám fakt, že se Eisinger rozhodl žít skutečně jako jeden z nás, říká o něm víc než všechna slova.

Transport do tábora

V Terezíně jsme byli s bratrem až do října 1944, až do série transportů, kterými bylo ghetto skoro vylidněno. Bratr byl deportován už začátkem října a já několik dnů po něm. Těch transportů bylo myslím sedm a šli rychle po sobě. Vůbec jsme ale nevěděli, kam jedeme, vlak nejdříve směřoval na západ do Drážďan, ale tam se obrátil na východ. Zřejmě jezdil kyvadlově, protože ve vagonu nějaký vězeň z předchozího transportu napsal tužkou nápis – NACH AUSCHWITZ [do Osvětimi]. V Osvětimi Birkenau, kam nás přijelo asi 1500, šla většina lidí hned od vlaku do plynových komor. Tehdy jsme nikdo nevěděli, oč tam jde, ale nějak jsem tušil, že se mám hlásit k lidem, kteří jsou statnější. Když jsme totiž přijeli na osvětimskou rampu, naskákali do vagonu příslušníci vězeňského komanda, kterému říkali Kanada, a odebírali nám zavazadla. Byl mezi nimi i mladík, kterému jsem odmítl dát svoje věci. A on se mne zeptal: „Wie alt bis du?“ Řekl jsem mu, že je mi patnáct nebo šestnáct. A on mi poradil: „Musst sagen du bis achtzen!“ Když jsme pak vystoupili na rampu, nikdo se mě na věk sice neptal, ale snažil jsem se držet se skupiny fyzicky zdatnějších vězňů, kteří pak šli společně do tábora. Když jsme vstoupili do lágru, krematoria již pracovala a vítr k nám srážel dým z komína. Pochodovali jsme do nám určeného lágru, což nějakou dobu trvalo, protože jsme museli projít dezinfekční místností, kde nás holili a potírali nějakým roztokem. Když nás vedli, viděl jsem za dráty Jirku Zappnera, který býval také z „jedničky“. Mávnul na mě, když mě spatřil, jinak jsem byl v Birkenau sám. Když jsme potom došli k barákům našeho tábora, měli jsme hned apel. Tam nás kápo „uvítal“ slovy: „Damit ihr wisst, wo ihr seid. Ihr seid in Auschwitz! Bei uns stinken die Toten nicht!“ [Abyste věděli, kde jste. Jste v Osvětimi! U nás mrtví nesmrdí!] a ukazoval přitom na komín krematoria. Byl to hrozný člověk. Pro Osvětim bylo typické, že tam funkce zastávali často řemeslní zločinci, navíc dlouhým pobytem v lágru deformovaní do sadistické podoby. Tahle stvůra ubila hned druhý den jednoho vězně pod záminkou, že si údajně vzal o porci jídla víc. Nějací kápovi pomocníci drželi toho vězně na lavici a on do něj mlátil holí, až se při tom sám úplně vysílil, supěl a nabíhali mu žíly, jak zasazoval rány. Dny v Birkenau jsou nepopsatelné. Nebylo co jíst, lidi na tom byli tak špatně, že sbírali z bláta slupky od brambor. Nedalo se spát, protože dřevěný barák byl tak přeplněn, že jsme museli ležet na boku. Na pryčnách kavalců leželo vedle sebe vždy několik lidí, na každém patře kavalce. Pokud se nešlo na nějakou práci, měli jsme neustále apel. Nástupy, nácviky smekání čepice a věčné stání v pozoru v syrově studeném počasí byly v Birkenau horší než práce.

Koncem roku 1944 se v Birkenau častěji začali vybírat vězni na práci. Německý průmysl na tom byl tak špatně, že potřeboval otroky. K jednomu takovému výběru přijelo několik civilistů, byli to inženýři a zástupci německých továren. Dostali jsme rozkaz k nástupu a měli se hlásit všichni

kovodělníci. To už jsem věděl, že jediná možnost, jak se lze zachránit, je dostat se na cokoli pryč. Všichni jsme ale také věděli, že je velice nebezpečné předstírat, že je člověk určitý konkrétní řemeslník. Když se na to přišlo, stálo to člověka život. Ale žádná jiná šance nebyla a tak jsem s několika jinými vystoupil z řady a hlásil se. A ti civilisté za doprovodu esesáka obcházeli naši řadu vystoupivších a každého se ptali, čím je. Já jsem řekl, že jsem elektrikář. Jeden zástupce fabriky se podíval na druhého a řekl: „Ist er nicht zu jung?“ [Není příliš mladý?]. A ten druhý nad tím mávl rukou a já se dostal vlastně zázrakem do jednoho z transportů, které šly z Birkenau na práci.

Byl jsem deportován do pracovního tábora Niederorschel v západním Německu. Tábor se nacházel blízko města Kasselu a spadl pod správu koncentračního tábora Buchenwald. Byla to dlouhá cesta. V dobytčáku jsme byli namačkáni tak, že jsme mohli jen stát. Jednoho vězně, který při kontrole vagonu udělal jakýsi nervózní pohyb rukou, nechali hned vystoupit a na místě ho zastřelili. Obětí ale bylo ve vlaku víc, někteří lidé nedokázali vydržet stát celé hodiny na nohou, bez vody a hygienického zařízení.

V Niederorschel byla letecká továrna Junkers, v níž jsme pracovali hlavně na nýtování křídel. Tzv. Aussenkommando Niederorschel existovalo už několik měsíců před naším příchodem, pracovalo tam kolem 700 vězňů z mnoha zemí, Polska, Maďarska, Rumunska, Holandska, Francie. Můj spolupracovník byl dokonce z Rigy a také tam byli němečtí antifašisté a několik Rusů. Židů tam ale bylo 80%. Měl jsem pneumatické kladivo a přirážel jím nýty do prohlubní plechu. A z druhé strany nýty přitloukal řemeslně zkušenější vězeň pomocí železné tyče a kladiva. Práci řídili němečtí mistři. O nějakém bližším kontaktu s nimi se mluvit nedá, ale měl jsem štěstí na slušného mistra, jmenoval se Andreas Schröter. Byl to starší prošedivělý člověk. O Vánocích přinesl nám dvěma vězňům, kteří jsme mu byli přímo podřízeni, v aktovce každému kousek vánočky.

S odstupem času lze říct, že Niederorschel byl těžký tábor, ale tehdy, po Birkenau, jsem si tam připadal jako znovuzrozený. Smrt tam nebyla tak po ruce, aby ji člověk viděl v dýmu krematoria a aby čekal, kdy ho při selekci pošlou do plynu. Bydleli jsme v budově zrušené staré tkalcovny, ze které se do továrny chodilo dlouhým úzkým koridorem obehnaným drátem. Byla zima a my měli nedostatečné vězeňské hadry. V továrně se netopilo. Našel jsem si někde papírový pytel od cementu a cpal si kusy papíru pod vězeňský mundúr, aby mě trochu hřály. Každý týden jsme tam dostávali tři cigarety a asi dvakrát nám do esšálků nalili každému trochu piva. Dnes se to zdá směšné, ale za ty tři cigarety jsem vždycky dostal od jednoho německého vojáka kus chleba. Příslušníci SS hlídali vchody kolem fabriky, vojáci nás také vodili koridorem do práce a z práce. Uvnitř vykonávalo dozor několik civilistů, zaměstnanců Junkers – někteří z nich byli zběsilí nacisté.

V Buchenwaldu vykonávali funkci kápů němečtí političtí vězni, na rozdíl od Birkenau, kde to dělali různí zločinci a odporná individua. V Buchenwaldu tak panoval mezi vězni určitý vzájemný pořádek. To, co si mohli vězni mezi sebou uspořádat, tak kápa s německou důkladností podporovali a střežili jakýsi řád věcí. Zdrojem určitého zpravodajství byl náš kápo Otto Herrmann a jeho dva pomocníci. Pocházel z Halle an der Saale a do lágru byl deportován hned začátkem Hitlerovy éry. Němečtí političtí vězni si zachovali vůči esesákům určité sebevědomí a někdy si vůči nim hodně dovolovali. Otto Herrmann měl ve své „kanceláři“ na stěně připevněnou mapu Evropy, která byla nahodile zveřejněna v jedné německých novinách. A i když k němu chodili esesáci, sledoval na mapě pohyb fronty. Jednou jsem šel po chodbě a on zrovna vyšel a uviděl mě. Jako kápo neměl nouzi o

jídlo. Zeptal se mě: „Willst du Suppe?“ a v ruce držel misku plnou polévky. Samozřejmě jsem chtěl a dostal jsem ji. Ještě mi řekl: „Musst nicht Auswaschen!“ Myslel jsem, že mi to říká jako výraz laskavosti, ale mělo to jiný důvod. Dodatečně jsem pochopil, že nechtěl, aby někdo věděl, že svou polévku někomu dal, protože pro kápa misky umývali v kuchyni. Došlo mi to ale až ve chvíli, kdy jsem mu misku přinesl umytou zpátky a on se zlobil.

V továrně jsme pracovali do konce března 1945. V té poslední době se ale práce na křídlech dost přerušovala, protože německé hospodářství už nefungovalo. Dříve se hotová křídla přepravovala jinam, kde se montovala s ostatními částmi letadla a to už díky nefungující dopravě nebylo možné. Křídla se začala hromadit na prostranství vedle továrny a nás začali posílat na jinou práci, čímž se naše poměry zhoršily. Začali jsme za esesáckého doprovodu chodit do lesa na dřevo. Ze zmrzlé země jsme vykopávali kořeny stromů a prováděli jsme různé lesní práce, na které už ale nebyly síly. Zažívali jsme hodně hladu a zimy. Když nás do práce vedli někteří mírnější esesmani, tak jsme se dívali kolem sebe a když byl v poli zapomenutý kus řepy, dolovali jsme ji ze země a tu zmrzlou řepu jsme jedli. Nikdy nezapomenu, jak k nám jednou při práci v lese přišla žena středního věku, Němka, nikdo z nás ji neznal, a přinesla nám veliký hrnec plný brambor vařených na loupáčku. Byl to pro mne zážitek, nejenom kvůli jídlu samotnému, ale proto, že mistr Schröter tím kouskem buchy a slušným chováním a tato paní v mých vzpomínkách rehabilitovali Němce. Přesvědčili mě, že i mezi Němci jsou lidé slušní a nebojácní, protože k takovým činům bylo potřeba hodně odvahy.

V březnu 1945 se k táboru přiblížila západní fronta, bylo slyšet občasné dunění a dělostřelbu. Vedoucí tábora se to snažil zaretušovat. Jednou, když na apelu pozoroval, jak dunění vzbuzuje pozornost, tak prohlásil, že jde o lom, ve kterém se právě střílí kámen. Na jednom z dalších apelů nám řekl: „Ihr denkt, wir haben den Krieg verloren. Aber da irrt euch. Und wenn, dann werdet ihr das nicht erleben!“ [Vy si myslíte, že jsme prohráli válku. Ale to se mýlíte. A i kdyby, tak vy se toho nedožijete.] Skoro se mu to podařilo splnit, protože vzápětí nás jedním z pověstných pochodů smrti poslali do centrálního tábora v Buchenwaldu. To bylo druhý den dubna 1945. Dostali jsme nečekaně příkaz k nástupu. Ještě krátce před tím jsem měl kožené boty. Byly úplně rozbité, teklo do nich a mrzly mi v nich nohy. Tak jsem je ve skladu vyměnil za dřeváky, protože ty alespoň nepropouštěly zespoda vodu. To byla moje smůla, protože jsem musel ten pochod absolvovat ve dřevácích. Pochod byl dlouhý a zlý a já jsem ho sotva přežil. Nohy mi přestaly sloužit, v těch dřevácích se neohýbala podrážka, takže jsem se jen belhal z posledních sil. Vlekl jsem se a ani jsem už nevnímal, co se děje. Pochodovalo se v noci a ve dne se odpočívalo v nějakých stodolách. Bylo to proto, že se stále častěji na obloze objevovali američtí letci a pořád hrozilo nebezpečí náletu, z čehož měli esesáci viditelný strach. V noci nás také nemohlo pozorovat civilní obyvatelstvo. Pochod trval sedm či osm dní. Vždycky, když jsme odpočívali v nějaké stodole nebo starém baráku, sundal jsem si dřeváky a prohlížel si odřené nohy. V té zoufalé situaci jsme třeba na vymláceném obilí ve stodolách hledali nějaká zbylá zrníčka, abychom alespoň něco polknuli. Němečtí vojáci už viděli, že je válka prohraná, takže pak už jen zamlkle šlapali. Tak jsme se dostali do Buchenwaldu, kde nás hned druhý den, 11. dubna 1945, osvobodila americká armáda. Později jsme zjistili, že Američané Buchenwald, který stál na pahorku, obešli a teprve, když to celé území okolo obklíčili, tak vyjeli nahoru k táboru. Krátce byla slyšet střelba kolem dokola. Němci se vzdali a najednou jsem viděl první jeep s posádkou, která se skládala z řidiče, dvou vojáků a jedné ženy.

Po válce

Do Československa jsem se vrátil až v červnu, když pro české vězně začaly přijíždět autobusy. Sice jsem se nesmírně těšil, až znovu uvidím své rodné Brno, nicméně myslel jsem si, že již nenajdu nikoho z rodiny živého. Po návratu jsem zjistil, že je bratr naživu a odjel jsem za ním do Mohelna, do matčiny rodné vesnice. Bratr šel z Osvětimi do pracovního tábora Gleiwitz v jižním Polsku. Byl to tábor, kde se opravovaly poškozené vagóny, správně náležel k Osvětimi. Tam se dožil konce války. V Brně jsme po jednom uprchlém hitlerovci dostali byt. Bratr dokončil studium, které začal před válkou na chemické průmyslovce. Museli jsme žít skromně, ale byli jsme mladí.

Bratr v létě roku 1948 emigroval do Německa. Věděl jsem sice, že se obecně myšlenkou na emigraci zabývá, ale že a kdy se to stane, jsem netušil. Pak jsem od něj dostal pozdrav z Německa. Hanuš toužil jít do světa a chtěl pryč z místa, kde jsme prožili takové hrůzy. Komunistický převrat ho v tom ještě podpořil. Mě v té době emigrovat ani nenapadlo, mým cílem bylo získat maturitu a ukončit si středoškolské vzdělání. Druhým mým důvodem, proč neemigrovat, byl fakt, že jsem byl v Terezíně velmi ovlivněn Valtrem Eisingerem, takže pro mě se komunistický převrat nejevil jako hrozba, ale spíš jako příslib. Měl jsem určité ideály a skutečně jsem věřil, že socialistický režim přinese vyřešení hlavních lidských problémů.

V Německu byl Hanuš nejdříve v uprchlickém táboře. Jednou tam přijel jakýsi brazilský podnikatel zabývající se nákupem a prodejem semen a bratr dostal nabídku v jeho firmě pracovat. Získal povolení se vystěhovat do Brazílie. Než byla vyřízena veškerá povolení, pracoval v Brazílii nejdříve jako číšník a podobně. Po několika letech se osamostatnil a zařídil si kancelář na zprostředkování dodávek stavební keramiky. Oženil se a žije v Riu de Janeiru. Manželka mu již bohužel zemřela, ale má velkou rodinu, tři syny a vnoučata. Jako emigrant nemohl přijet na návštěvu, a tak jsme se viděli až po dlouhých čtyřiceti letech poté, když jsem dostal povolení k výjezdu.

V roce 1949 jsem dokončil Vyšší školu uměleckého průmyslu v Brně a vystřídal jsem různá zaměstnání. Nejdříve jsem byl v Zemském plánovacím ústavu, kde jsem pomáhal s grafickým zpracováním map. Psal jsem články o výtvarných výstavách a na základě toho jsem pak dostal práci v brněnském Domě umění ve Svazu výtvarníků, kde jsem měl příležitost seznámit se s mnoha výtvarníky a také s organizací výstav. Od roku 1958 jsem pracoval v Ústředí uměleckých řemesel v Brně. A v roce 1963 jsem přešel na ředitelství tohoto podniku do Prahy. Posledních dvacet let jsem pracoval v Národní galerii v Praze, zejména na přípravě výstavních katalogů a plakátů.

Poprvé jsem se oženil v roce 1951. Moje první žena vychodila stejnou střední školu. Nebyla Židovka a ani mi na tom nezáleželo. Na začátku padesátých let se nám narodili dva synové, Jirka a Dan. Když jsem se odstěhoval do Prahy, rozvedli jsme se, ale zůstal jsem s rodinou v blízkém kontaktu. Mladší syn Dan bohužel již zemřel na rakovinu ve svých čtyřiatřiceti letech. Byl svobodný. V druhé polovině šedesátých let jsem se ženil znovu, ale manželství vydrželo jen do začátku sedmdesátých let. Moje druhá žena pracovala jako novinářka v ČTK. Starší syn Jirka žije v Brně, vystudoval vysokou školu, je inženýr a v současné době má firmu na projekci elektronických zařízení. Je svobodný.

Členem KSČ jsem se stal hned po návratu z koncentráku. Postupně jsem ztrácel důvěru v režim a nakonec jsem i občas přemýšlel o emigraci, ale to už jsem měl rodinu a nebylo to tak snadné. Procesy v padesátých letech a jejich otevřený antisemitismus pro mne znamenaly šok a vystřízlivění. Člověk ale musel zachovávat určitou opatrnost, protože demonstrativně se distancovat od režimu znamenalo existenční pohromu. Antisemitismus po válce se projevoval i v

oficiální politice. Konkrétní projevy antisemitismu vůči mé osobě ale byly jen ojedinělé. V době procesů jsem pracoval v Domě umění v Brně a byl jsem tehdy v základní vojenské službě, kterou jsem si po dokončení studií musel odkroutit. Po návratu z vojny jsem se od přátel dověděl, že v Domě umění tam o mě nějaký vrátný nebo domovník vykládal, že jsem podezřelá osoba a možná nějaký protistátní spiklenec. On byl naprosto negramotný primitiv a jsem přesvědčen, že jeho motivací bylo moje židovství. Já jsem se po válce sice k židovství nehlásil, ale ani jsem svůj původ netajil. Holocaust a koncentrační tábor mě probudil k vědomí o židovské osudovosti. Kvůli tomu jsem si ale nikdy nemyslel, že bych se nějak lišil od jiných lidí, svoje židovství jsem vnímal jako záležitost osudu.

„Jedničkou“ v Terezíně prošlo asi sto nebo stodeset chlapců, z nichž holocaust přežilo jen asi deset. Časopisy Vedem přivezl z Terezína do Prahy Zdeněk Taussig, který jako jediný z celého heimu zůstal po celou dobu v Terezíně. Jeho otec totiž pracoval v Terezíně jako kovář a jako jediný dovedl okovat koně. Zdeněk s ním bydlel v kovárně, kde si ze skladiště na uhlí udělali místnost na spaní. Po návratu do Prahy časopisy předal mému kamarádovi z „jedničky“ Jirkovi Bradymu, který materiály předal mně před svou emigrací v roce 1948. Život šel jinak, než jsme snili. Poúnorový antisemitismus bránil zveřejnění našich mladých literárních pokusů z Terezína. S příchodem jara 1968 jsme již se Zdeňkem Ornestem pomýšleli na knihu, jež by obsáhla alespoň zlomek osmisetstránkového časopisu. Váhali jsme nad touto prací. Bylo třeba s určitým nadhledem vybírat nejlepší z mnoha próz a básní, které všechny k nám promlouvaly důvěrným hlasem našich dětských přátel. S radostí jsme proto přijali spolupráci Marie Rút Křížkové, která je literární historička. V období normalizace byla disidentkou a mluvčí Charty 77. Redakce naší knihy se ujala v roce 1971. O rok později s námi uzavřely smlouvu o vydání publikace Památník Terezín a Severočeské nakladatelství. Připravený rukopis knihy s názvem Je moje vlastní hradba z ghett? však zamítl jeho recenzent dr. Václav Král, DrSc., který ve svém kuriózním posudku mj. dokázal spojit otázku vydání terezínských dětských próz a veršů s tzv. „agresí Izraele proti arabským národům“. V roce 1968 vznikl záměr proměnit naši terezínskou budovu v muzeum ghetta, ale normalizátoři tam namísto toho vybudovali monstrózní Muzeum SNB a revolučních tradic Severočeského kraje. S Otou Ornestem, bratrem Zdenka, jsme se pokusili knihu propašovat za hranice, ale skončilo to u soudu, protože Otu chytli. Měl jsem hrozný strach, protože než ho zatkli, tak jsme se několikrát předtím sešli a já jsem mu předával rukopisy k odeslání do zahraničí a snažil jsem se podpořit tento záměr i finančně. Když se později dostal před soud, řekl jen to, co musel, a nevyzradil ani mě ani jiné účastníky. Byl odsouzen, prokurátor hodnotil zasílání literárních příspěvků do zahraničí jako společensky nebezpečnou činnost. Péčí Marie Rút Křížkové byl rukopis vydán v roce 1978 jako samizdat. Ohlas tohoto vydání byl koncem osmdesátých let podnětem „reedice“, zase jen strojopisné, ale v jiné úpravě a formátu. V této podobě byl strojopis také představen v roce 1990 na frankfurtském knižním veletrhu.

Ze strany mě vyloučili po Pražském jaru. Tou dobou už jsem pracoval v Národní galerii v Praze, kde jsem díky tomu, že jsem nebyl členem strany, žil ve stavu určitého ohrožení. Byl jsem vedoucím tiskového oddělení, což vadilo jednomu náměstkovi ředitele, který neustále zdůrazňoval, že nesmím být ponechán ve své funkci. Nakonec jsem se tam udržel, i proto, že Národní galerii řídil Jiří Kotalík. Mnozí mu vytýkají, že spolupracoval s režimem, protože on jaksi zachovával takovou diplomatickou servilnost vůči různým stranickým a vládním představitelům, jinak by se na tom místě neudržel, ale zároveň v Národní galerii umožnil pracovat některým lidem, kteří byli jinde

politicky nepřijatelní. To samo o sobě bylo vcelku pozoruhodné, protože bylo velmi těžké přijmout vyloučeného nebo vyškrtnutého člena strany na místo, které nebylo vysloveně manuální. Já jsem si svoje místo udržel, žil jsem ale v neustálých obavách. Když jsem se rozvedl podruhé, děl jsem se o bytovou jednotku s mužem, který byl dopravní policista. Jednou za ním brzy ráno přišli kamarádi v policejních uniformách a já jsem v tom svém pokoji ležel a přes matné sklo jsem viděl pohyb uniforem a byl jsem si v té rozespalosti zcela jistý, že si jdou pro mě. Ale jiní lidé zažili daleko horší věci. V souvislosti s mou prací v Národní galerii jsem neměl příliš volného času. Rád jsem cestoval a byl jsem jedním ze šťastných lidí, kteří se díky pořádání výstav přece jenom dostali do zahraničí. Do penze jsem odešel v roce 1987.

V roce 1989 se všude v Evropě kolem děly takové věci, že bylo důvodné doufat, že to konečně přeskočí i k nám, avšak v těch dřívějších letech jsem naprosto nedoufal, že se toho dožiju. Z Listopadu jsem byl strašně nadšený, účastnil jsem se dokonce proslulého studentského průvodu z Albertova. Od té doby se můj život úplně změnil, ačkoliv mne převrat zastihl v době, kdy už jsem byl starší člověk. Když jsem byl v aktivním věku, měl jsem to štěstí, že jsem mohl dělat práci, která mne bavila. Z tohoto hlediska to byla krásná doba. Avšak pocit návratu demokratického režimu pro mne znamenal mnoho. Po roce 1989 jsem byl v Americe, Izraeli a Kanadě. Izrael jsem navštívil jako delegát Terezínské iniciativy.

V Památníku Terezín vznikla expozice o vězeňské literatuře, na které jsem se podílel s Marií Křížkovou. Nedávno jsme tam společně připravili putovní výstavu o časopisu Vedem. Pracoval jsem také v Terezínské iniciativě, která vznikla v roce 1990. Iniciativa vydává svůj časopis a má velkou zásluhu na vzniku židovského památníku v Terezíně. Iniciativa odváděla a odvádí skvělou práci, rovněž se rozhodujícím způsobem zúčastnila zápasu o odškodnění, které jsem obdržel i já. Svým dětem jsem o koncentračním táboře příliš nevyprávěl, stejně jako většina ostatních přeživších. Tento fakt lze vysvětlit tím, že ten, kdo prošel koncentrákem, vlastně prožil naprostou devastaci osobnosti člověka, což je nesmírně ponižující skutečnost. Když pak byla vydána v roce 1995 kniha Je mojí vlastní hradba z ghett?, můj syn si ji přečetl a dověděl se o mně věci, které předtím vůbec neznal.

Mnoho lidí je z polistopadového vývoje zklamaných, ale já nikoliv. Jsem díky svým životním zkušenostem skeptik, takže jsem si nemaloval žádnou růžovou budoucnost. Už od začátku nového režimu jsem předpokládal, že se věci nebudou vyvíjet tak nádherně, jak si to lidé představovali. A těžkosti, kterým v současnosti čelíme, mě nechávají lhostejným. Žijeme svobodně, jezdíme do zahraničí dle vlastní libovůle, můžeme svobodně číst, mluvit, a podnikat vše, co člověk chce, a to vnímám jako strašně důležitou věc.